

Павел Павлов

ДРАМАТА НА БЪЛГАРСКИЯ АКАДЕМИЧЕН БОГОСЛОВ¹

„Историкът е обречен да гледа
на миналото от настоящето”

о. Георги Флоровски

Abstract: *The Drama of the Bulgarian Academic Theologian.*

The article analyses the specific challenges faced by academic theologians in Bulgarian society during the Pro-Soviet regime.

Keywords: *Modern Orthodox Theology, Communist Regime, Academic Theology, Ecumenism, WCC, Church History*

Въведение

Разбира се, историкът желае да знае миналото, но да го знае от перспективата на настоящето и дори на бъдещето. Това, което е било бъдеще за хората от миналото, вече е минало за историка. В този смисъл историците знаят за миналото повече от хората, които са живели в него. Няма история без поглед назад. Днес чествуваме двама преподаватели, допринесли всеки според силите си за продължаването на богословската традиция в България. Нито единият, нито другият са били мои преподаватели и лично не ги чувствам за мои учители (като г-н Ганчо Велев или проф. Христо Стоянов напр.). Това ми дава възможност за един по-свободен и надявам се по-обективен поглед. Смятам че всяко лицемерие, дори твърде характерното ака-

¹ Доклад, изнесен в Аулата на Богословския факултет на 16 декември 2008 г., във връзка с честването на паметта на българските богослови Макариополски еп. Николай (Кожухаров) и проф. Тодор Събев. <https://dveri.bg/component/content/Itemid,32/catid,18/id,7820/view/article/> (27.08.2009)

демично лицемерие, което някои издигат в основен модел на поведение и подражание, е вредно за богословието.

Преди години Георги Каприев издаде том с най-доброто от творчеството на проф. Богдан Филов и озаглави предговора към тази книга „Драмата на един академичен интелектуалец в България“¹. Думите ми, посветени на паметта на епископ д-р Николай и на скоро отминалия си от нас проф. Събев, са в подобен контекст, именно: *Драмата на българския академичен богослов*.

Второто поколение и другите

Дълго разсъждавах за това как най-полезно би могъл да се използва днешният повод, за да започне разговорът за българското богословие през ХХ в. Далеч съм от мисълта да съдя и да поругавам памети на отминали от живота хора. От друга страна, смятам че най-добрият начин да почетеш паметта на някого е да поговориш честно за нещата, които са го вълнували и ... да се помолиш за него. Тези въпроси имат екзистенциален смисъл. Отдавна търся ключ към отговора – какви хора са били нашите предшественици, които е трябвало да живеят в този най-бурен век. Поколението на двамата днес чествани носи морала и консерватизма на провинциалния българин, човек жилав, патологично трудолюбив, понякога дребнав, понякога сантиментален, но много жизнен и адаптивен – оцеляващият човек. Все добродетели и недостатъци, изградени през вековете в българската провинция.

Какво различава българското богословие на ХХ в. от съседните богословия и изобщо от другите православни школи? Очевидна е липсата на образци, на съборни личности. Богословието винаги е космополитно. Може би Макариополският епископ д-р Николай и о. Стефан Цанков са най-известните богословски имена извън нашето твърде ограничено пространство. Другото известно име е на проф. Събев, но по-скоро като църковен „политик“ и дипломат, като участник в икуменическото движение и ССЦ. Ние си нямаме нито

¹ Вж. Б. Филов, *Софийската църква „Света София“ и софийската църква „Свети Георги“*, София, 2004.

св. Николай Велимирович, нито о. Юстин Попович, нито о. Димитру Станилоє, нито гръцките духовници и богослови от това време. Да не говорим за великите руски богослови в емиграция. Всички тях, подвластни на националния ни и провинциален комплекс, обикновено омаловажаваме или направо се държим все едно, че не съществуват. Нямаме и харизматични старци-космополити, които биха повели българина към висотите на Божието Царство още тук на земята. Днес нямаме духовник от мащаба на един о. Юстин Първу¹, който е духовният отец, молитвеник и лечител на румънското общество. Без тези неща обаче не може да има и здраво монашество, което да стабилизира формалната институция на Църквата. Очевидно отговорността на българското богословие е твърде голяма за всичко това, което се е случило и се случва. Да си скриваме главите като щрауси е глупаво и безмислено. Независимо дали е осъзната или не, отговорността си остава.

Академична кариера

Витрината на всеки изследовател са неговите произведения. Витрината на проф. Събев е голяма. Неговите текстове са създавани в продължение на повече от 50 години. Ние всички познаваме добре тези текстове. Знаем дори повече от самото послание на текста. Знаем защо са написани. Знаем дори как са написани. Но това пак не е достатъчно, често по-интересното е това, което не е можело да бъде написано. Християнството винаги е персоналистично. Важна е личността, тя е много повече от текста. Намирам твърде безмислено критичното разглеждане под лупа на тези текстове в търсене на възможности за разобличаване. Текстове носят белега на своето време. Като всяка витрина обаче всеки текст показва по-скоро желани

¹ Архимандрит Юстин (Първу) е роден в румънска Молдова през 1919 г. Отрано се посвещава на монашеския живот. По времето на комунизма прекарва дълги години в трудови лагери и затвори, и едва оцелява във време, в което повечето умират от лишенията или убийство. След промените в Румъния, през 1991 г. създава комплекса от манастири в Петру Вода (във високата част на източните Карпати) със стотици монаси, негови духовни чеда. До кончината си през 1913 г. е като последна надежда и утеха за стотици хиляди румънци.

образи, а не реалните образи на своите създатели.

Не очаквайте да говоря за проф. Събев като за *герой на социалистическия труд, заслужил деятел на културата* или *член на Съюза на научните работници* в социалистическа България. Твърде много уважавам човека и пътя на Тодор Събев Тодоров – от селото, през Семинарията, Богословския факултет, Историческия факултет и нататък, за да си позволя подобно карикатуризиране. Когато говорим за професора е правилно, смятам, да потърсим човека. Как го постига, в какъв контекст живее и т.н. Това, което веднага прави впечатление, е неговата академична кариера, която е най-бързата и най-лъскаво изглеждаща в новото българско богословие. На 27 г. защитава дисертация, на 31 г. вече е доцент, а на 38 професор. На 51 г. той е избран за зам. Генерален секретар на Световния съвет на Църквите и отива на работа ... в Женева, Швейцария. Годината е 1979. Проличава талант и умение за ориентация. Какво стои зад всичко това? Това ли е българската богословска мечта обаче, която се опитват да следват по-младите му колеги и следващото поколение богослови в Духовната академия, та чак и до днес? И какво следва? Какво означава да си професор по богословие? Това мисия ли е или функционерство? А след това? Животът стълбица ли е, по която можеш да се изкачваш до безкрайност или докато те търпят и конюктурата ти позволява? Дали това не е драмата на всеки един от нас? За разлика от здравия консерватизъм на проф. Събев обаче следващите поколения, продукт на развратения късен комсомол, нямат толкова силни инстинкти за самосъхранение.

Изворите

Във всичките си изследвания проф. Събев държи на изворите, на тази изключително важна и тънко професионална работа на историка с архивите и изворите текстове. По този почин, а и за да не се поддавам на характерното за нашите среди приповдигнато честване, реших да прегледам като извор за моя доклад протоколите на Духовната академия за периода от 1961 г. (годината, в която доц. Събев е възстановен в нея) до учебната 1981/82 г., когато професорът вече окончателно напуска академията, за да се отдаде изцяло

на икуменическото поприще. Още в протокол №1 от 2.09.1961 г. доц. Събев е приветстван от Ректора Макариополски епископ Николай като нововъзстановен член на академичната общност и ръководител на катедрата по Църковна история (Писмо № 5780 от 22.07.1961 г.). Избирам този период от протоколите и заради дядо Николай, който в този период е Ректор на Духовната академия¹.

В протокол №3 от 26.09.1962 г. прави впечатление дългото изказване на доц. Събев в подкрепа на о. Николай Шиваров в конкурса за доцент по Свещ. Писане на Стария Завет. Изказването е по-дълго от всички останали, взети заедно. А в протокол №4 от прочутото заседание на 24.10.1962 г., продължило пет часа и половина за избор на доценти по Догматическо богословие и Пастирско богословие, доц. Събев прави изказване „от висшия пилотаж”, което би трябвало да се публикува, за да служи за пример на неколегиалност. Там той нито подкрепя, нито отхвърля кандидата о. Серафим (Алексиев), а прехвърля отговорността за това на Св. Синод. На другия полюс е изказването на о. проф. Радко Поптодоров и то ще остане паметно за всеки преподавател и изследовател, който реши да се зарови в старите протоколи от времето на академията.

През пролетта на 1963 г. проф. Събев заминава на специализация в Нюшател, Швейцария до пролетта на 1964 г. В заседанието на 29.05.1964 г. Ректорът подканя проф. Събев и о. Нанков да подготвят кратки доклади за командировките им, които да представят на следващото заседание. Такива са представени на заседанието от 27.06.1964 г. Изказана е благодарност „на Народната власт, която в лицето на Председателя и сътрудниците в Комитета по въпросите на БПЦ показва пълно разбиране за нуждите на БПЦ от икуменически връзки и от даване възможност на научни работници от академията да бъдат изпращани на научна командировка в чужбина”. През юни същата година професорът отново е в чужбина. Прави впечатление, че само няколко месеца по-късно, още през септември в Академията гостува деканът на Нюшателския богословски факултет Жан

¹ Протоколите от заседанията на Факултетния (Академичния) съвет се съхраняват в архива на Богословския факултет и представляват ценен изворов материал за живота на факултета в различните периоди.

Жак фон Алмен, който чете три лекции. Това означава, че доц. Събев си е свършил перфектно работата.

В този период професорът започва своето следване в специалността История на Държавния университет. През пролетта на 1966 г. Академичният съвет, начело с Ректора на няколко пъти напомня на Св. Синод, че е дошло време да бъдат повишени в звание наличните доценти в ДА. С най-дълъг стаж са Т. Събев (7 г.) и о. Радко Поптодоров (5 г.). В тази връзка, след полученото одобрение от Св. Синод, на заседанието на АС от 25.10.1966 г. (Протокол №4) се провежда процедура за повишаване в звание на последните. Рецензии върху трудовете на доц. Събев представят професорите Илия Цоневски и Васил Пандурски. В последвалата дискуссия се изказват всички присъстващи (отсъстват Ректорът и Пандурски, но те са дали своето писмено съгласие за повишение). Изказванията са формално-положителни и се отнасят както към трудовете, така и към църковно-обществената му дейност. Всичките 13 присъстващи са „за“. Въз основа на това обсъждане Св. Синод, с писмо №8308 от 15.11.1966 г. повишава в звание професор к. б. Тодор Събев, считано от 1.11. с.г. (Протокол №6 от 16.11.1966 г.).

Прави впечатление, че за първи път проф. Събев участва в работата на комисиите в ДА чак през есента на 1967 г. (Библиотечна комисия). Никога не е бил курсов ръководител. Във връзка с новите разпоредби на Св. Синод от началото на 1968 г. всички преподаватели да се включат във възпитателната работа на студентите на проф. Събев са разпределени 7 студента от II курс (Ангел Марков, Борис Беров, Иван Желев, Иван Касабов, Иван Босаков, Иван Попов и Георги Галев/Гавриил). Изключително активно е участието на професора в общонародните чествания – годишнини от Освобождението, Ден на народната просвета, годишнини на възрожденци и годишнини от установяването на социалистическата власт в България (напр. комисия в състав: Панчовски, Пенев и Събев подготвя честването на 25-годишнината от 9 септември през 1969 г. вж. протокол №10 от 14.01.1969 г.). По случай Рождество Христово и Нова година проф. Събев изпраща поздравителна картичка от ... Ню Йорк. Липсва няколко месеца в края на 1968 и началото на 1969 г. Тържествата по

случай 25-годишнината се провеждат на 19 септември по решение на Св. Синод (вместо на 25 май, както предлага Академичният съвет), а проф. Събев чете пленарния доклад: *Успехите на нашата страна през 25-те години на социалистическо строителство.*

В края на 60-те г. проф. Събев е член на комитета за стипендии при ССЦ. По тази причина професорът е обичайният отсъстващ по „уважителни причини“. Напр. за учебната 1968/69 г. при проведени 22 заседания той отсъства на 9 заседания. През следващата учебна година отсъства от 7 заседания. Във време, в което е трудно да се припари дори до граничната зона в България, проф. Събев непрекъснато пътува по света. Макар и в твърде светска перспектива, но той успява да се възползва от откритата се възможност в най-висока степен.

Темите. Светът и Църквата

Може би най-ясно проличават търсенията на един научен работник, когато прегледаме темите за дипломни работи, които той, като преподавател сам определя и представя пред Академичния съвет за одобрение и избор от страна на студентите. Темите, които предлага проф. Събев, са свързани главно с патриотичната дейност на духовници от късновъзрожденския период, история на епархийски манастири, българо-руски, българо-сръбски, българо-румънски връзки, отношение между църква и държава в НРБ от 1944 до 1953 г. и др. Това са все теми, които предизвиква и налага новото социалистическо общество.

Тук обаче намираме и най-голямото противоречие – богословието е *гласът на Църквата*, а Църквата не е от мира сега. Всяко подчиняване на конюктурата на времето убива вечността на богословското търсене. В кръщелното изповедание християните се отричат от този свят с цялата му суета. В първите векове тази неотмирност е силно подчертана в Посланието до Диогнет. *Църквата* е ясно разграничена от *Империята*. Когато Империята обаче става християнска, християните са раздвоени: една значителна част от тях са много предпазливи и то основателно – св. Василий, св. Йоан Златоуст, монашеството и т.н. Но тогава Империята е християнска и то най-християнската в цялата история, а какво да се прави, кога-

то държавата е войнствено-атеистична и целенасочено унищожава институцията на Църквата? Църквата, която утвърждава себе си в света, винаги е изложена на изкушението от едно прекомерно приспособяване към околната среда, от това, което обикновено се нарича „осветскостяване“. Църквата, която отделя себе си от света, с чувство за своята радикална „неотмирност“, е изложена на обратната опасност, опасността от прекомерната обособеност. Съществува обаче и трета опасност, която вероятно е главната опасност в християнската история. Това е *опасността от двойните стандарти*. Духът на компромиса се промъква в християнската дейност, когато официално се разрешава и дори поощрява *доброто*, вместо *най-доброто*. Този *компромис* може и да е неизбежен, но той *честно трябва да се признава като компромис*.¹

Въпросът за обвързаността на българското богословие с темите, които налага конюктурата на светското общество, е свързан и с въпроса за липсата на школа в конкретния случай и изобщо в българското богословие. Липсва ясно очертана приемственост между проф. Снегаров и проф. Събев, както и насетне. Днешният политически nihilизъм като че ли дава малко повече шансове за свободен избор. Това обаче очевидно е една от драмите на българския Номо Academicus изобщо.

Прави впечатление, че след смяната на Ректора през 1973 г.² основните теми, които се обсъждат в АС са икуменизмът, бригадите и списъците на непричастилите се студенти на Въведение Богородично, като за непричастяване дори се лишават студенти от стипендия за два месеца (Протокол №7/04.12.1975 г.). Също така се приема петилетъчен план (1976-1981 г.) за научноизследователската работа

¹ За това често пише о. Георги Флоровски на много места в своето творчество. Тук съм взел за илюстрация някои места от неговия твърде харизматичен текст от Американския период на отца, публикуван през 1957 г.: „Антиномии на християнската история: Империя и Пустиня“ (прев. М. Паскова-Павлова), *Християнство и култура*, София: Православен калейдоскоп, с. 113 сл. По-нататък за този среден път доста ще говори и о. Александър Шмеман.

² 65-годишният Макариополски еп. Николай (1908-1981) е пенсиониран, а на негово място е поставен Драговитийският еп. Йоан (1925-2005). Тази промяна е свързана и с новия климат в БПЦ след смъртта на патриарх Кирил.

на преподавателите (Протокол №14/13.04.1976), който е толкова по социалистически амбициозен, че ако беше изпълнен и на 50%, ние сега нямаше какво да правим. Говори се не за академична общност а за колектив, студентите са другари. Зачестяват дисциплинарите разследвания и репресии, които отдалечават още повече академията от академичността, която се изразява най-вече в свободата. Създава се Възпитателски съвет, който има преди всичко репресивни функции. Известен е и подчертаният интерес на службите към Духовната Академия през този период. С преместването на проф. Събев и пенсионирането на професорите (Цоневски, Пиперов, Николов, Тодор Поптодоров, Панчовски, Пандурски и Царев) в началото на 1981 г., както и с промяната в ръководството Духовната академия навлиза в нов етап на разпад и контрол. Постепенно в преподавателската колегия влизат външни лица (небогослови), както и богослови без утвърден църковен дух – този така характерен за предното поколение здрав консерватизъм. Започват внушенията за „подчертаване и изтъкване на национално-патриотичните моменти в преподаването“ (Протокол №10/05.02.1981 г.).

Заклучение. Поуката от историята

„За какво служи историята?“¹ – пита видният изследовател Марк Блок. Дали познаването и разказването на историята е достатъчно или е по-важно нейното разбиране и осмисляне? Дали непрекъснато трябва да приемаме историята като поле на противопоставяне или сблъсък? Или историята има и друга страна – среща, свързване на миналото и бъдещето². Вероятно това е имал предвид френският историк, когато казва, че „християнството е религия на историци.“³

В стремежа си да подчертае задължителната връзка между богословието и историята в работата на църковния историк о. Георги Флоровски пише: *Църковният историк е неизбежно и богослов.*

¹ М. Блок, *Апология на историята или занаятът на историка*, София, 1977, с. 5 сл.

² Разглеждане на миналото в една есхатологична перспектива като в иконопочитанието, където време и вечност са обединени в иконата. Срв. Г. Мандзаридис, *Време и човек*, Београд, 2003, с. 123 сл.

³ М. Блок, цит. съч., с. 5 сл.

Той непременно проявява своя личен избор и поема отговорност. Анахроничният език трябва старателно да се избягва. Всяка епоха трябва да се разисква според своите собствени условия“¹.

Проф. Събев е част от българската църковна парадигма на втората половина от ХХ в. Неговата задача в ССЦ е изключително отговорна. Той трябва да представя по подобаващ начин църковната ситуация у нас. Икуменическото движение от 60-те г. изживява кризисен период. То се превръща в арена за представяне на всякакви (миротворчески, идеологически, политически, социални), но все по-малко богословски въпроси. Освен това БПЦ през 90-те г. излиза от ССЦ, с което работата на професора в тази институция в продължение на две десетилетия се обезсмисля, или може би е имала временен, конюктурен или политически характер.

Православната църква в България преминава през критична фаза и ако не се покаже нужната грижа от страна на „народа Божий“ и клира, може скоро да се стигне до тежка криза на институцията, с непредвидими последици. Много пъти е казано, но като че ли малко е разбрано, че същността на християнството и на Църквата трябва да се търси в самата личност на Господ Иисус Христос, личност, върху която е основана Църквата. Православието не трябва да се превръща в идеология или мироглед – суха система от религиозни знания и етически правила, като се забравя, *че то е преди всичко Църква*. Тази тежка ситуация обаче не трябва да се разглежда като трагедия, а по-скоро като предизвикателство за по-голяма мисионерска дейност и просветителска активност.

*Историята е най-добрият учител за бъдещето. Но само тогава, когато обществото научава истината – и красивата, и грозната. Когато тайните са разбулени, когато се следват поуките от миналото.*²

¹ Г. Флоровски, „Авторитетът на древните събори и преданието на св. отци“, *Библия, Църква, Предание*, София, 2003, с. 119.

² От заглавната страница на официалния сайт на КОМИСИЯ ЗА РАЗКРИВАНЕ НА ДОКУМЕНТИТЕ И ЗА ОБЯВЯВАНЕ НА ПРИНАДЛЕЖНОСТ НА БЪЛГАРСКИ ГРАЖДАНИ КЪМ ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ И РАЗУЗНАВАТЕЛНИТЕ СЛУЖБИ НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА АРМИЯ.

И накрая пак о. Георги Флоровски: „Внимавайте, защото ретроспекцията крие своите опасности. Тя ни прави уязвими за *оптическите илюзии*. От определена гледна точка дадени аспекти от миналото могат да бъдат видени в преувеличен и изопачен вид“.¹

¹ Г. Флоровски, „Затрудненията на християнина историк“ (прев. Б. Маринов), *Християнство и култура*, София: Православен калейдоскоп, 2006, с. 55-56.